

DE DERDE WEG: “ROAD TO SERFDOM”?

RUDY AERNOUDT

Zowat vijfenvijftig jaar geleden publiceerde Friedrich Hayek zijn geruchtmakend boek *De weg naar moderne slavernij*, beter bekend onder zijn Engelse titel *The road to serfdom*⁽¹⁾. Centrale gedachte daarin was dat het socialisme, wat voor Hayek hetzelfde betekende als de gemengde economie, leidt tot onderwerping aan de politieke macht. Het enige alternatief voor Hayek was een zelfregulerend economisch systeem dat we gewoonlijk met de term markteconomie aanduiden. Door deze gedachte kreeg Hayek onmiddellijk de status van een van de spirituele vaders van het neoliberalisme. Het debat maakte volop deel uit van de ideologische strijd tussen alternatieve economische systemen waarbij de rol van de staat door de enen geminimaliseerd, door de anderen als doorslaggevende factor beschouwd werd.

Hayek en de zijnen kregen weinig gehoor in de jaren zestig en zeventig, maar de aanbidding van de markt als ordeningsbeginsel werd het *leitmotiv* van menige economische politiek in de jaren tachtig en negentig, meestal ter uitvoering gebracht door rechtse of centrum-rechtse regeringen. De val van de Berlijnse Muur, nu ruim tien jaar geleden, beschouw(d)en velen als de triomf van de éne soort economie op de andere. De ideologische strijd is gestreden, aldus Fukuyama⁽²⁾. De liberale staatsvorm heeft het gehaald op zijn concurrenten. Het communisme is dood, maar ook Keynes - vader van de gemengde economie - werd in het kielzog van de globalisering en de monetaire unie ten grave gedragen. *Deficit spending* lijkt niet samen te gaan met de monetaire unie en de daarbij behorende opgelegde economische normen. De enige overblijvende moloch is het gecorrigeerd kapitalisme⁽³⁾.

Rudy Aernoudt is gastprofessor Hogeschool Gent (licentie bestuurskunde) en bestuurder bij de Europese Commissie, verantwoordelijk voor het ondernemersbeleid.

Nieuw-links, zoals dat nu heet, heeft dit goed begrepen en wenst niet langer de electoraal weinig renderende rol van Don Quichote op zich te nemen. In de plaats daarvan probeert het het systeem van binnenuit te ondergraven door de vijand te bestrijden met zijn eigen wapens. Daartoe wordt het marktprincipe niet langer in vraag gesteld, maar men erkent volmondig zijn superioriteit⁽⁴⁾. Nieuw-links ziet in dat er geen alternatief is voor de absolute prioriteit toegekend aan de marktwerking en poogt de mensen te beschermen tegen de hardste kanten van de economie. Deze benadering, weliswaar met heel wat varianten op hetzelfde thema, lijkt links denkend Europa in haar greep te hebben en wordt gepromoot als ‘de derde weg’.

Voor de kritische lezer die nog enige illusies zou koesteren als zou de derde weg voor het kapitalistisch systeem het paard van Troje zijn, zal in het eerste deel van deze bijdrage aangetoond worden dat men de derde weg veeleer kan beschouwen als een vorm van economisme, verpakt in een oud kleedje dan wel als een blauwdruk voor een mogelijke sociale markteconomie voor de eenentwintigste eeuw. Deze vaststelling zal echter niet leiden tot een fatalistische houding, maar tot het uitbouwen van een waardig alternatief. Dat komt aan bod in het tweede deel.

DERDE WEG: PAARD VAN TROJE?

Het concept 'derde weg' is niet nieuw. Rechts gebruikte het al bij het begin van de twintigste eeuw. In de jaren '20 en '30 werd het een sleutelconcept voor de ostromarxisten, onder leiding van Bauer, en verwees het naar een politieke strategie tussen communisme en socialisme. Na de Tweede Wereldoorlog hanteerden sociaal-democraten het als zijnde een derde weg tussen kapitalisme en communisme. "Het is niet zo dat anti-communisme vanzelfsprekend pro-kapitalisme inhoudt, en een derde weg kan gevonden worden", zegt de Tsjechische econoom Ota Sik in de inleiding op zijn befaamd boek *The Third Way*⁵⁾. Deze derde weg, of oud-links zo u wil, vertrok vanuit het neomarxisme en verkondigde de stelling dat de overheid toekwam wat de markt niet in staat was naar behoren te doen. In de praktijk kwam dit neer op een overheid die alle marktfalingen voor haar rekening nam. Ze vervulde met andere woorden de rol van een afgeslankte *deus ex machina*.

Het adagio klonk: "When the market fails, government does better". Collectieve behoeften, zoals die aan mobiliteit en energievoorziening, werden automatisch door de overheid behartigd. Keynes, als derde weg tussen Marx en Smith, werd de nieuwe goeroe. Die filosofie verrechtvaardigde tevens een dirigistisch optreden. De overheid moest de markt reguleren en kon die, zo nodig, haar wetten opleggen. We vinden nog stuiptrekkingen van dit oud en oubollig links in Frankrijk bijvoorbeeld waar de regering dreigt met acties tegen rendabele bedrijven die toch tot personeelsafslanking overgaan. Maar ook in Duitsland, een van de bakermatten van de nieuwe derde weg, waar de regering rechtstreeks ingrijpt om noodlijdende ondernemingen te redden of nog om buitenlandse overnamepogingen te verijdelen⁶⁾. Of in België waar bepaalde regeringspartijen nog steeds denken dat men werkgelegenheid creëert door bedrijven te verplichten mensen aan te werven.

Dé pijler van de nieuwe gemengde economie, is de toepassing van de stelregel "voor wat, hoort wat".

De nieuwe derde weg, of nieuw-links zo u wil, plaatst zich tussen oud-links en het neoliberalisme. Déze derde weg laat de dogma's varen. "It is not because the market fails, that government does better", klinkt het nu. Of voor de juridisch geïnspireerde lezer: de residuele bevoegdheid komt niet langer de overheid toe, maar de markt. Er heeft zich tussen beide dus een soort omkering van de hiërarchie voorgedaan. Anders gezegd, de economie is de stuwende kracht achter de politiek, en niet omgekeerd.

Een logisch gevolg van deze redenering is dat het in de eerste plaats de markt is die zorgt voor haar onderdanen en niet langer de verzorgingsstaat. Dit vertaalt zich in een nieuwe filosofie die ik zou samenvatten onder de gedachte “There is no such thing as a free lunch”. Of zoals Giddens het uitdrukt in zijn boek *The Third Way*: “The prime motto for the new politics is no rights without responsibilities”⁽⁷⁾. Anders gezegd, dé pijler van wat hij noemt de nieuwe gemengde economie, is de toepassing van de stelregel “voor wat, hoort wat”. Het economisch principe woekert bijgevolg overal, ook bij hen die het helemaal niet zo op die marktprincipes begrepen hebben.

Het *there is no alternative*-syndroom slaat blijkbaar ook hier toe⁽⁸⁾. Concreet betekent het dat iemand die niet aan die markt deelneemt, enkel vanuit de overheid kan gesteund worden als hij of zij alles in het werk stelt om zich er zo vlug mogelijk in te integreren. “Unemployment benefits should carry the obligation to look actively for work”, aldus Giddens⁽⁹⁾. Werkloosheidsvergoedingen worden verder gekoppeld aan vormingsplicht, verplichte raadpleging, allerlei vormen van integratie enzovoort. Het

De markt bepaalt hoelang we werkloos kunnen zijn.

De overheid vertaalt de marktprincipes in koninklijke besluiten.

socialezekerheidsstelsel is verworpen tot een hangmat in plaats van een vangnet, beweert nieuw-links en daar moeten we iets aan doen. Dat eenieder bij dergelijke gedachte instemmend knikt, is nogal logisch. Er zijn geen zekerheden meer, dicteert de markt, dus waarom zouden die er zijn voor wie niet werkt, zo luidt de redenering. Wie niet wil werken, moet dan ook niet langer rekenen op de staat want die is nu ondergeschikt aan de marktprincipes. “We

must make an end to the culture of assistance”, volgt Tony Blair zijn raadgever. Niemand kan genieten van werkloosheidsvergoeding als hij één keer een arbeidsaanbod weigert, schreeuwen Blair en Schröder in koor, en het socialezekerheidsstelsel werd dan ook aangepast. Ze weten zich daarin trouwens gesteund door diverse internationale organisaties zoals de Europese Commissie, het Internationaal Monetair Fonds (IMF) en de Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling (Oeso) die landen op de vingers tikken die naar hun mening te laks omspringen met werklozen en die voorhouden dat schrapping en vormingsplicht nauwgezet dienen toegepast⁽¹⁰⁾.

Wie wil blijven genieten van staatssteun, liefst zo kort mogelijk vanzelfsprekend, moet daarvoor dus iets in de plaats doen. Zoniet wordt hij of zij geschrapt. Een, zij het onaangepast, werkaanbod weigeren of langer werkloos zijn dan tweemaal het regiogemiddelde, en de sanctie is onverbiddelijk. Het desbetreffend artikel treedt in werking. Josef K., geschrapt wegens niet respecteren van het regiogemiddelde, luidt het verdict op het proces⁽¹¹⁾.

ARBEID: BRON VAN GELUK

Arbeid is de bron van geluk, beweren de ideologen van de derde weg. Onze onderdanen gelukkig maken is hen er toe aanzetten alles in het werk te stellen om werk te verkrijgen of te behouden. T.a.v. hen die dit niet inzien, moet men dan ook de nodige maatregelen treffen, gaande van lichte dwang tot financiële sancties. Dat men

daarbij meer en meer zal stoten op mensen die, zoals dat heet, moeilijk inzetbaar zijn, wordt niet in rekening gebracht. Inzetbaarheid (ook wel met de inmiddels als Nederlands erkende term *employability* genoemd) is het *leitmotiv* van iedere sociale en economische politiek. Employability is het sleutelwoord in de door alle Europese landen onderschreven Europese richtlijnen voor arbeidsmarktpolitiek⁽¹²⁾.

Wie gewillig de gelederen vervoegt, wordt beloond. Wie daar tijdelijk niet in slaagt, zal door de markt geëvalueerd worden. De markt bepaalt inderdaad hoelang we werkloos kunnen zijn. De overheid, gedegradeerd tot marionet van dienst, vertaalt de marktprincipes in koninklijke besluiten. Wie men betrapt op enige laksheid met betrekking tot de mogelijke marktintegratie wordt uitgesloten, geschrapt, en op die manier wordt het eerste verdict van uitsluiting door de markt in beroep bevestigd. Door de anonimiteit van het marktsysteem leidt de onzichtbare hand tot kafkaïaanse toestanden. De marktspeler verwordt tot onding. Vrije keuze wordt een illusie. Als je niet meedoet aan de *ratrace*, doe je er dus best aan te doen alsof je zoekt om zo vlug mogelijk te kunnen meedoen, zoniet vlieg je eruit. Je volgt maar beter die vorming, zelfs al wens je helemaal niet (om)gevormd te worden. Je neemt maar beter die baan, zelfs al ben je totaal niet gemotiveerd. Je neemt maar beter geen ontslag, zelfs al ben je het op je werk grondig beu. Als je het dan toch wil afstappen, bedenk dan om het even wat om je ontslag te krijgen, dan kun je tenminste een beroep doen op een vergoeding; en wel omdat de markt je tijdelijk uitstoot. Maar zelfs dán kun je verplicht worden te klussen. Zijn dat menselijke toestanden? Is dat een humane regeling?

Allen moeten we de weg
naar de beurs vinden.
We worden allemaal
kapitaalbezitters. Dit volks-
kapitalisme gaat hand in
hand met een herwaardering
van de arbeid.

MAATSCHAPPIJ MET VIER SNELHEDEN

De economische principes slaan dus hun tentakels uit ook naar de domeinen waar ze in feite niet thuishoren. Op die categorieën die uitgestoten worden op basis van economische principes, gelden nu ook, jawel, economische principes. Er valt nu eenmaal niet te ontkomen aan de marktprincipes, die bewezen hebben de enige overlevende moloch te zijn. Deze algemene aanvaarding van hun superioriteit als ordeningsbeginsel brengt met zich mee dat de markt de waarde(n)meter bij uitstek wordt. De bijdrage aan de markt, de deelname aan het economisch proces, is bepalend voor de waarde van de mens. De markt deelt de actieve bevolking - zij die potentieel aan de markt kunnen deelnemen - op in vier categorieën, of moeten we zeggen klassen, naargelang van hun belang voor het Bruto Binnenlands Product.

De eerste klasse zijn de nobelen. Zij dragen bij tot het welzijn van de economie en van haar onderdanen. Zij vertegenwoordigen in Europa iets meer dan de helft van de actieve bevolking. Bij deze categorie horen is van levensbelang. Immers, wordt niet eenieders plaats bepaald door de economische positie die men inneemt? Op de vraag "wat doe je voor de kost", kun je toch niet antwoorden: "niets". Een degelijke positie bekomen en behouden, staat dan ook gelijk met welslagen in het leven. De

maatschappelijke druk om niet uit de bocht te vliegen, is dan ook groot. Een risico dat nochtans helemaal niet denkbeeldig is. In het Verenigd Koninkrijk bijvoorbeeld heeft de helft van de arbeidscontracten een looptijd van minder dan vijftien maanden. Iemand de laan uitsturen is er zeer gemakkelijk, en het ziet er niet naar uit dat daar verandering in komt⁽¹³⁾. Stress is bij de werkende bevolking dan ook schering en inslag.

De tweede categorie van mensen is al wat minder nobel. Het zijn degenen die niet of niet meer deelnemen, maar dat wel zouden willen of op zijn minst doen alsof. Men noemt ze de werkzoekende werklozen, die trouwens al of niet werkzoekend zijn. Als beloning voor het zoeken, of voor het veinzen, krijgen ze een vergoeding. Tot deze groep behoren ook degenen die wegens hun leeftijd vrijgesteld zijn van zoekplicht. Binnen de oudste klasse van de actieve bevolking (55- tot 65-jarigen) zijn zij in België met 66% duidelijk in de meerderheid, tot groot ongenoegen overigens van de meeste politici. De wegens leeftijd vrijgestelden ter zijde schuivend, kunnen we de uitgekeerde vergoeding beschouwen als een beloning voor de dagelijkse inzet om alles in het werk te stellen om zo vlug mogelijk opnieuw tot de eerste klasse te behoren. Uiterlijke tekenen van deze inspanningen zijn dan ook belangrijk, wil men een verdere degradatie vermijden.

De klassieke derde weg is in feite niets anders dan de markt verpakt in een oud kleedje.

In de derde klasse kan men al of niet werkzoekend zijn, maar men wordt er om een of andere reden niet voor vergoed. Vandaar dat men deze categorie de niet-uitkeringsgerechtigde werklozen noemt. Ze hebben geen recht op 'n uitkering. Ofwel omdat ze nog niet bewezen hebben in staat te zijn te werken en dus ook moeten wachten op een uitkering. Ze bevinden zich in een wachtperiode, die afhankelijk van de politieke wind verlengd of verkort wordt. Ofwel omdat ze, op basis van een of ander koninklijk besluit, geschrapt werden.

Ten slotte, de vierde categorie: zij die helemaal niet meetellen, in de letterlijke betekenis van het woord. Ze maken geen deel uit van het bruto binnenlands product. Ze zoeken zelfs geen job en werken niet, althans niet buitenshuis. Ze zorgen bijvoorbeeld voor hun kinderen of voor familieleden, zijn artistiek bezig of verrichten een of ander nobel vrijwilligerswerk. Meestal worden ze daarvoor niet vergoed.

MARX: TE DICHOTOMISCH?

De marxistische tegenstelling tussen arbeid en kapitaal is, mee door de succesvolle sociale strijd van vorige eeuw, minder dichotomisch geworden dan Marx het zelf voorspelde. Ook de strijd tussen kapitalisten en arbeiders lijkt gestreden. De derde weg is in feite een toepassing van het principe "If you can't beat them, join them". Als je ze niet kunt verslaan, probeer dan deel uit te maken van de club... Als de markteconomie geen alternatief heeft, laten we dan ook niet langer weerstand bieden, maar proberen er het beste uit te halen. De concentratie van de productiemiddelen in handen van enkelen, wordt dan ook niet langer bestreden door de, eventue-

eel gedeeltelijke, concentratie in handen van de staat voor te stellen – meer bepaald door nationalisaties. Nee, het alternatief is nu die enkelen uit te breiden naar velen, naar het volk. Allen moeten we de weg naar de beurs vinden. Werknemersparticipatie, beleggingsfondsen, beursintroductions van alom bekende bedrijven, pensioensparen... alle tonen ze ons hoe we op de beste, en dikwijls fiscaal meest aantrekkelijke, manier aandelen kunnen verwerven. We worden allemaal kapitaalbezitters. Dank zij de vrucht van onze arbeid worden we een klein beetje kapitalist. Dit volkskapitalisme gaat dan ook hand in hand met een herwaardering van de arbeid. Arbeid adelt weer. Vandaar dat arbeidsmarktintegratie meer en meer de enige en als best beschouwde sociale politiek wordt. Logisch dat in deze context het verschil tussen rechts en links verwordt tot een nuance, waarbij het overigens niet steeds duidelijk is wie nu links of rechts staat van wie. De vlag van menige politieke partij dekt nog zelden de lading. Het hoeft dan ook niet te verbazen dat zowel liberale en socialistische als christen-democratische politici het tienpuntenprogramma van de derde weg, en blijkbaar als enige weg, zouden kunnen onderschrijven⁽¹⁴⁾.

DERDE WEG: MIDDELEEUWSE GEDACHTE?

Hoezeer de politieke marketing zich ook inspant om deze derde weg als een nieuwe benadering naar voren te schuiven, we kunnen er niet onderuit dat heel wat van de onderliggende basisgedachten weinig nieuws om het lijf hebben. Ten eerste omdat ze veeleer nalopen op de feiten dan wel een blauwdruk zijn voor de eenentwintigste eeuw. De Maastrichtnormen verplichtten heel wat overheden een andere koers te varen. Dit bracht niet alleen privatiseringen met zich mee (met andere woorden overheveling van de residuele bevoegdheid naar de markt), maar leidde ook tot een wending in het sociaal beleid.

Onder het mom van onbetaalbaarheid pleitte men voor een activering van het arbeidsmarktbeleid. De vermindering van de zogenaamde passieve uitgaven betekende in de praktijk een verscherping van de controles, een striktere toepassing van de schrappingprocedures, een meer accurate opvolging van de werklozen met betere vormings- en arbeidsplicht. Het activeren van de uitgaven kwam in concreto neer op de weinig Europees klinkende gedachte dat men niet langer moet vragen wat de gemeenschap kan doen voor het individu, maar wel wat het individu kan doen voor de gemeenschap. Werklozen moeten zich daarbij, conform de marktvereisten, flexibel opstellen. Geografische en professionele mobiliteit worden gepromoot. De derde weg loopt dus al achter op de feiten.

Ook is de theoretische basisgedachte onderliggend aan de derde weg allesbehalve nieuw. Aan het individu wordt gevraagd, met de stok achter de deur, zijn verantwoordelijkheid op te nemen. Dit concept waarbij solidariteit voorwaardelijk wordt én gekoppeld aan het al of niet opnemen van zijn (economische) verantwoordelijkheid in de maatschappij is schatplichtig aan onze joods-christelijke cultuur. Wie niet werkt moet niet eten, lezen we bij Paulus. Een gedachte die in de volksmond, weliswaar in haar positieve versie, voortleeft.

Wijl Paulus zeer invloedrijk is in de christelijke leefwereld, is de tiende-eeuwse filo-

soof Avicenna een van de meest gezaghebbende denkers van de Arabische leefwereld. Werkloosheid moet verboden worden, luidt het bij hem, en profiteurs moet men ophangen.⁽¹⁵⁾ Dit klinkt vroegmiddeleeuws, en dat is het ook; maar tien eeuwen later, in meer recente literatuur klinkt het nauwelijks anders. In het boek *Arbeid en vrije tijd* van, ik citeer, eminente en zeer hoog geleerden en geleerden *tout court*, wordt gezegd dat het zich vrijwillig onttrekken aan arbeid of de weigering zich te scholen voor beroepen die vakbekwaamheid vereisen, gelijk staat met corruptie⁽¹⁶⁾. Een van dé basisconcepten van de derde weg is dus beslist niet nieuw.

Het onmenselijke dat verbonden is met de derde weg, evenals de monopolieverlening aan het marktmechanisme op alle terreinen van het menszijn, wijzen er op dat de derde weg in feite niets anders is dan de markt verpakt in een oud kleedje. In naam van de solidariteit en de flexibiliteit leidt hij tot een onmenselijk systeem dat weinig meerwaarde biedt ten aanzien van het ultraliberalisme en het communisme, de zogenaamde eerste en tweede weg. In plaats van een alternatief te bieden, is de derde weg in hetzelfde bedje ziek en verwerpen wij hem, trouwens samen met de twee andere wegen, als zijnde economische systemen die hun ingebakken onmenselijkheid bewezen hebben en veeleer behoren tot het verleden dan wel een perspectief openen op de volgende eeuw.

UITWASSEN DERDE WEG

Voor wie nog niet overtuigd zou zijn van de onmenselijkheid van de derde weg, sta mij toe enkele uitwassen op een rijtje te zetten. De klassieke derde weg, of gemengde economie, beoogde een compromis tussen het liberalisme en het communisme. In onze geglobaliseerde economie was het niet langer mogelijk noch betaalbaar de markt aan banden te leggen met allerlei dirigistisch optreden. De compromisbenadering fnuikte zowel de markt als de overheid in hun werking. Dit leidde tot een overgereguleerde markt enerzijds en een inefficiënt overheidsapparaat anderzijds. De nieuwe derde weg hoopt daar iets aan te doen, maar het blijft een compromis.

Deze nieuwe derde weg doet bijgevolg precies hetzelfde als de oude, maar geeft, althans ideologisch, voorrang aan het marktmechanisme. De hangmat van de sociale zekerheid wordt een vangnet, indachtig het 'voor wat hoort wat'-principe. Fundamenteel zijn er dus weinig verschillen. Wie buiten de markt gestoten wordt, staat onder druk om zo vlug mogelijk de gelederen opnieuw te vervoegen. Wie wél werkt, dient op de toppen van z'n tenen te staan om niet uit de bocht te vliegen. Stress is dus schering en inslag zowel voor werkenden als voor zogenaamde profiteurs. Alle technieken zijn gerechtvaardigd om in de race te blijven, of te doen alsof men er probeert in te raken. Denken we maar aan de in Cannes gelauwerde film *Rosetta* van de gebroeders Dardenne. Daarin verraadt de hoofdpersoon haar beste en overigens énige vriend omwille van diens oneerlijke praktijken, om zo, door zijn plaats over te nemen, zélf uit de ellende van de werkloosheid te geraken⁽¹⁷⁾. Corruptie en zwartwerk behoren inderdaad tot de gangbare praktijken.

Werkloosheid wordt gezien als de kwaal van de economie. Schrappingen, illegaliteit of mensen die om een of andere reden door de mazen van het vangnet (of moet ik zeggen: de hangmat) glippen, zijn er ook voldoende. In de Europese Unie wordt het

aantal mensen dat beneden de armoedegrens leeft geschat op zestig miljoen. Dat dit armoedeprobleem binnen de EU, waar in elf van de vijftien lidstaten sociaal-democraten in de regering zitten, niet dé absolute topprioriteit is, wekt op zijn zachtst gezegd verbazing.

Kortom, ons welvarend Europa kan het best gekarakteriseerd worden a.h.v. termen die ons allen bekend in de oren klinken: werkloosheid, stress, armoede, corruptie, zwartwerk... Het lijkt er niet op dat de derde weg iets zou veranderen, integendeel. Hij is dus helemaal geen paard van Troje. Hij is gewoon de kortste weg naar de conservatieve kiezers, maar vermoedelijk óók naar onderwerping van eenieder, niet aan een of andere dirigistische overheid - zoals Hayek dacht - maar aan de alomtegenwoordige marktprincipes. Nochtans, er bestaat wel degelijk een alternatief en de ideologische strijd is mijns inziens helemaal niet beslecht⁽¹⁸⁾.

VRIJE KEUZE: HET SYSTEEMDENKEN VOORBIJ

De kritische lezer kan opmerken dat de bezwaren tegen de derde weg misschien wel gegrond zijn, maar dat de stelling van Leibniz: dat we leven in de minst slechte van de mogelijke werelden, na de ineenstorting van de marxistisch geïnspireerde regimes meer dan ooit van toepassing is. De derde weg zou trouwens de enige weg zijn. Deze redenering is m.i. slechts in zoverre juist als wij binnen de context van systemen blijven denken. Een systeem is daarbij een allesomvattend geheel uitgetekend door de geest, waarbij alles een plaats en een betekenis krijgt⁽¹⁹⁾. Elk onderdeel ontleent zijn betekenis aan en heeft dan ook een afgeleide plaats binnen dat groter geheel. Voor wie deze stellingen erg vreemd in de oren klinken, zullen ze vermoedelijk al wat meer vertrouwd overkomen als we deze allesomvattende molochs de namen meegeven waar wij mee opgroeiden: marxisme, christianisme, modernisme, liberalisme, communisme, conservatisme, socialisme enzovoort. Stuk voor stuk systemen, stuk voor stuk *-ismen*, die hun eigen grond en rechtvaardiging in zich dragen. En, zoals reeds gezegd, de derde weg met zijn verering van het marktmechanisme, ontsnapt niet aan dit systeemdenken.

Ons uitgangspunt echter, en in deze sluiten wij ons aan bij de Franse filosoof Lyotard, is dat het tijdperk van de grote verhalen voorbij is. We hoeven niet meer te zoeken naar een allesomvattend systeem, de werkelijkheid is fragmentarisch⁽²⁰⁾. We moeten niet op zoek gaan naar een nieuw systeem, of een vierde weg zo u wil, maar terugkeren naar de wortels. “Ein schritt zuruck”, zou Heidegger het vermoedelijk noemen. De realiteit is dan ook niet te vatten of in systemen te gieten. Toegepast op de economie, moeten we proberen op een totaal andere manier naar de dingen te kijken.

We moeten het paradigma van de economie in vraag durven stellen en de kwestie durven opwerpen of volledige tewerkstelling als het doel van de economie (zoals de

Doordat de economie
steeds productiever wordt,
dient niet iedereen te
werken, laat staan
daartoe verplicht te
worden.

handboeken voorschrijven) houdbaar is, dit na decennia van niet aflatende productiviteitsstijgingen. Een doelstelling die trouwens ook de derde weg verder onderschrijft⁽²¹⁾. Volledige tewerkstelling blijft het eerste van de tien geboden van centrum-links, precies omdat arbeid gezien wordt als dé bron van geluk. Een opvatting, rechtstreeks ontleend aan het marxistisch, hegeliaans systeemdenken waar de mens zichzelf realiseert door zijn arbeid. Maar ook Adam Smith, die andere vader van het liberalisme naast Friedrich Hayek, plaatst arbeid - basis voor productiviteit en dus voor zijn gehele theorie van de arbeidsspecialisatie - op een voetstuk en verwerpt luiheid⁽²²⁾. Smith en Marx - dus dé vertegenwoordigers van liberalisme respectievelijk marxisme, of zo u wil van de eerste en de tweede weg - misprijzen wat zij noemen mensen die onproductieve arbeid verrichten. Zij beschouwen die als parasitair en pervers⁽²³⁾. Gezien hun beider invloed is het dan ook niet verwonderlijk dat bijna de hele publieke opinie het weldoend karakter van arbeid onderschrijft. Het valt bijgevolg makkelijk te begrijpen dat de millenniumenquête tot volgende conclusie komt: "Reeds meer dan tweeduizend jaar wordt arbeid beschouwd als een noodzaak, een plicht, een moreel gebod, het levensdoel"⁽²⁴⁾. Werk werd vanuit de joods-christelijke opvatting gezien als Gods straf voor Adams ongehoorzaamheid in de tuin van Eden: het eten van de verboden vrucht. In het zweet zijns aanschijns zal hij brood eten, leert ons *Genesis*, dat blijkbaar inspirerend was voor Paulus. Maar ook de staat kon zich terugvinden in deze gedachte. Werk werd doorheen de politieke geschiedenis gezien als een manier om de mens te beschermen tegen wangedrag. Lege handen werden (worden?) beschouwd als een bedreiging voor de sociale en politieke orde. Ledigheid is des duivels, zegt men.⁽²⁵⁾

De economie is niet een lamme eend (die er niet in slaagt volledige werkgelegenheid te scheppen), maar een vruchtbaar konijn. Het probleem van de werkloosheid wordt dan een zee van mogelijkheden voor iedereen.

In de antieke filosofie daarentegen stond arbeid gelijk met de degradatie van de mens. Werken was enkel voor slaven. De vrije man wijdde zich alleen maar aan verheven activiteiten, zoals sport en filosofie die gezond zijn voor lichaam en geest. Vandaag de dag, zonder gehinderd te worden door diepgaande medische analyse, beweert men precies het tegendeel. Arbeid is essentieel voor onze gezondheid en hij doet ons "scheppend" door het leven gaan, klinkt het⁽²⁶⁾. Etymologisch verwijst arbeid echter naar afzien, lijden en het woord 'travail' is afgeleid van *tripalium*, een

foltertuing. Zonder hierover in details te willen treden, stel ik mij enkel de vraag waarom van bovenaf dient beslist te worden wat het geluk van iedere mens inhoudt⁽²⁷⁾. Laat iedereen toch zelf uitmaken waar hij of zij het geluk vindt⁽²⁸⁾. Of is het een kenmerk van aanhangers van de derde weg dat meer vrijheid voor de markt ingeruild wordt voor meer inmenging in het persoonlijk leven?

In het huidig systeemdenken, dat mensen opdeelt in klassen, is het dan ook niet meer dan logisch dat de twintig miljoen Europese werklozen - met vermoedelijk nog 's even zoveel mensen in nepstatuten - reeds meer dan twintig jaar politici en academici een doorn in het oog zijn. Ze gelden als het symbool voor het mislukken van de economie en worden ook vaak misbruikt als inzet voor menige electorale campagne.

Nepoplossingen en banenplannen volgen elkaar in snel tempo op, de/het ene al digristischer dan de/het andere. Productiviteit, automatisering en informatisering worden veelal bestempeld als de zondebokken, oorzaak van alle kwaad. De economie slaagt er niet in volledige werkgelegenheid te scheppen en wordt dan ook beschouwd als “a lame duck”, een lamme eend. Opnieuw maken we hier de fout te denken vanuit het systeem. We kunnen echter diezelfde werkelijkheid totaal anders gaan bekijken als we onze invalshoek wijzigen. We kijken niet langer vanuit het systeem, maar vanuit dát waar het eigenlijk allemaal om draait. Dus noch de markt, noch de overheid zou onze visie moeten bepalen, maar de mens. Principieel standpunt daarbij is dat de mens een vrije keuze moet hebben. Hij mag dus niet langer geprangd zitten in het keurslijf van het systeem. Hij mag niet langer gebukt gaan onder de overheersing van de markt of van de overheid (of van een combinatie van beide), maar moet op ieder ogenblik kunnen kiezen tussen diverse alternatieven die zich tegelijkertijd aanbieden.

Precies doordat de economie steeds productiever wordt, dient niet iedereen te werken, laat staan daartoe verplicht te worden. Integendeel, de economie als zijnde ten dienste van de mens en niet omgekeerd, laat iedereen toe te werken, of niet te werken, of nu en dan te werken, of nooit te werken, of wat dan ook. Precies de productiviteit van de economie maakt zo iets te allen tijde mogelijk. De economie is dus niet langer een lamme eend, maar een vruchtbaar konijn. Een zelfde economie wordt hier, louter door een andere bril op te zetten, totaal anders bekeken. Het probleem van de werkloosheid wordt dan een zee van mogelijkheden voor iedereen.

We moeten enkel bereid zijn om deze nieuwe kijk te vertalen, zonder daarbij in een nieuw systeem te vervallen. Concreet betekent dit dat het uitgangspunt de mens is, niet het abstracte begrip mens, of bepaalde klassen van mensen, maar de concrete individuele mens. Aan eenieder dient dus de mogelijkheid geboden om te kiezen voor een bepaalde levensoptie, die bovendien op ieder ogenblik kan herzien worden. Vermits het om individuele keuzen gaat, is vanzelfsprekend iedere keuze evenwaardig en kleeft er geen enkele bijklank aan een of andere optie. Sta me toe te illustreren hoe zo iets concreet in zijn werk kan gaan. Aan de sceptische lezers zou ik vragen deze invulling af te wachten alvorens de denkpiste met de grond gelijk te maken.

CONCRETE UITWERKING VAN HET ALTERNATIEF

In tegenstelling tot de derde weg zoeken wij geen nieuw systeem, geen compromis tussen bestaande systemen, geen allesomvattend te verafgoden mechanisme, geen nieuwe moloch. Wij stellen, noch min noch meer, de concrete mens centraal. De economische wetenschap beperkt haar domein tot die leefwereld waar ze relevant is. Daarnaast bestaat er een extra-economische wereld. Met ‘extra’ verwijs ik naar iets dat buiten de economie staat.

Beide entiteiten staan niet los van elkaar, maar zijn in een holistische benadering twee werelden, met verschillende wetmatigheden. Iedere mens plaatst zich waar hij wil en kan steeds zijn positie wijzigen. Overstappen van de ene wereld naar de an-

dere is altijd mogelijk en behoren tot beide leefwerelden kán zonder problemen. Bovendien is er geen enkele connotatie verbonden aan de plaats die men inneemt. Om puur pedagogische redenen nemen we enkele voorbeelden van concrete mensen. Nogmaals, dit zijn geen typologieën à la Jung, aangezien iedere mens zijn of haar eigenste individuele keuze steeds opnieuw kan maken.

De aanhanger van het pure economisme zal elke, zelfs tijdelijke, stap naar de extra-economische wereld, voorlopig althans, afslaan. Hij werkt tachtig uur per week en droomt van een nog ruimer bureel, een nog grotere bedrijfswagen, een nog hoger salaris, liefst aangevuld met aandelenopties. Voor zo iemand voor wie de *ratrace* zijn gedroomde, natuurlijke leefwijze is, is er plaats in onze voorgestelde maatschappij. Zijn collega ziet het iets anders. Vanuit zijn economische positie staat hij/zij open voor elke overstap. Waarom er niet even uitstappen en in een of ander zonnig oord wat boeken lezen, denkt hij of zij bij zichzelf. Maar ook het middenveld is bevolkt. Een jaartje werken, dan een wereldreis maken, en vervolgens opnieuw aan de slag... het moet ook kunnen. Alle vormen van deeltijds werken worden eveneens gestimuleerd.

Maar ook voor de fobicus, hij of zij die gruwet van de onmenselijke race, is er plaats in deze maatschappij. Voor geen prijs wil hij of zij de luxe van het luilekkerzalig-gennietsdoen prijsgeven. Zelfs al geef je hem of haar een riant salaris, hij of zij denkt er niet aan om in de race te stappen. De buurman daarentegen zou wel eens de overstap willen wagen, mits dat meer dan behoorlijk vergoed wordt. Onze productieve economie maakt dat alles mogelijk. Om alle misverstanden te vermijden, het gaat dus niet om een duaal systeem, maar om een model dat alles open laat met volle respect voor de vrije keuze van eenieder en waar alle zones tussen racen en niet-racen bevolkt zijn. Laten we beide werelden even van naderbij bekijken.

EXTRA-ECONOMISCHE LEEFWERELD

Uitgangspunt hier is niet verdienste, drijfveer van de economische wereld, maar *behoefte*. Vertrekidee is dat het recht om te leven niet verloopt via de plicht tot werken. Iedereen tussen 18 en 65 jaar die niet deelneemt aan de arbeidsmarkt heeft bijgevolg recht op een soort basispakket dat voldoende is om aan zijn of haar basisbehoeften te voldoen. Het bestaat uit een beperkte basisvergoeding en daarnaast kan hij of zij, voorzover gewenst, gratis of bijna gratis gebruik maken van noodzakelijke goederen en diensten: huisvesting, energie en verwarming, openbaar vervoer, culturele activiteiten enzovoort. De enige voorwaarde om dit basispakket te bekomen en te behouden, is: niet werken. Andere plichten of verplichtingen heeft hij of zij niet. Vorming staat open voor wie het wil, maar is nooit verplicht. Doen alsof men werk zoekt is niet langer nodig, en het gevaar om gevonden te worden bestaat niet meer.

Voor alle duidelijkheid, dit voorstel heeft niets te maken met zogenaamde voorstellen van algemeen basisinkomen, en wel om vier redenen. Ten eerste wordt een inkomen enkel gewaarborgd aan zij die niet werken. Dit maakt het voorstel betaalbaar. Ten tweede, al wie niet werkt komt in aanmerking. Er gelden dus geen, zoals in de meeste modellen van basisinkomen, bepaalde voorwaarden die doorgaans inhouden dat men kan aantonen reeds voldoende gewerkt te hebben. Precies daardoor is

het voorgesteld model een afdoende oplossing tegen armoede, in tegenstelling tot de meeste formules van basisinkomen. Ten derde bestaat het pakket niet enkel uit een nominaal bedrag, maar uit én een nominaal bedrag én een gratis of zo goed als gratis toegang tot noodzakelijke goederen. Dit brengt met zich mee dat de subjectieve waardering van het basispakket grondig zal verschillen van mens tot mens. Dit is zeer belangrijk, gezien het - zoals verder uitgewerkt wordt - een flexibele werking van de arbeidsmarkt mogelijk maakt en zodoende een afdoende oplossing tegen het werkloosheidsprobleem levert. Ten vierde is het extra-economisch luik slechts een van de elementen van het model. Daarnaast is er, in dialectische verhouding met het extra-economisch luik, de economische leefwereld. Precies deze verhouding maakt het mogelijk het model op om het even welke schaal toe te passen zonder dat de competitiviteit van regio of land of landengroep aangetast wordt.

Deze vier verschillen kan men bezwaarlijk triviaal noemen. Precies daardoor is het model van de vrije keuze betaalbaar, efficiënt in het bestrijden van de armoede en biedt het een oplossing voor het probleem van de werkloosheid. Ten slotte wordt de competitiviteitspositie niet aangetast, want ingebed in een totaalbenadering. Vier kenmerken die we bij de klassieke modellen van basisinkomen niet terugvinden.

ECONOMISCHE LEEFWERELD

Hier gelden de wetten van de markteconomie. Drijfveer is *verdiense*. De racer moet alle ruimte krijgen om topsnelheid te halen. De markt is dan ook volledig flexibel en de arbeidsmarkt vormt geen uitzondering op dit principe⁽²⁹⁾. Belastingen hoeven niet langer zó progressief te zijn, gezien het herverdelingsmechanisme hier totaal anders verloopt. De racer zal bijgevolg vruchten plukken in functie van de snelheid waarmee hij racet en de demotiverende fiscale progressiekop verdwijnt. Zwartwerk en fraude worden minder lonend. Ondernemerschap wordt sterk gestimuleerd. Risicokapitaal en administratieve vereenvoudiging staan hoog op de politieke agenda. Creativiteit en innovatie worden beloond. Aandelenopties en andere technieken van financiële *engineering* krijgen volop aandacht.

Niettemin kan elke racer er op ieder ogenblik uitstappen. Hij dient niet eens ontslagen te worden om in aanmerking te komen voor het niet-racer-statuut. Hij/zij die er af en toe uitstapt, keert beter gemotiveerd terug. Bovendien leidt het promoten van het sabbatjaar tot beweging op de arbeidsmarkt en wordt er zo ruimte gecreëerd voor niet-racers die er even willen instappen.

GEVOLGEN VOOR ARBEIDSMARKT

De interactie tussen beide werelden heeft vanzelfsprekend ingrijpende gevolgen voor de arbeidsmarkt. Er zijn geen minimumlonen of andere marktrigiditeiten meer. De loonvorming gebeurt, zoals de neoklassieke evenwichtstheorie ons geleerd heeft, in functie van vraag en aanbod. Steeds wordt een evenwichtsloon bereikt. Langs de kant van de vraag naar arbeid dient de werkgever de niet-racer te overtuigen er eens, eventueel tijdelijk, in te stappen. Daartoe moeten een voldoende aantrekkelijk loon en andere extralegale voorwaarden aangeboden worden. De werkgever wordt hierbij geholpen door het fiscaal en ondernemersvriendelijk klimaat. Langs de kant van

het aanbod bepaalt elke niet-racer tegen welke voorwaarden hij of zij bereid is in de race te stappen. Daarbij zal hij of zij het niet-racerstatuut subjectief beoordelen en bepalen hoeveel méér hij of zij wil bekomen vooraleer het, weze het tijdelijk, vaarwel te zeggen. Uiteraard zal de beoordeling van de racefobicus volledig verschillen van die van de pas afgestudeerde die staat te trappelen om zijn eerste arbeidservaring op te doen.

Op die manier ontstaat een markt waarop elke niet-racer, als de arbeidsmarkt de voorwaarden aanbiedt die hij of zij nodig acht om het niet-racerstatuut te laten varen, ook daadwerkelijk aan de slag kan. Wie niet tot de arbeidsmarkt toetreedt, handelt aldus omdat hij of zij zich op dat ogenblik beter af weet met het niet-racerstatuut. *De facto* bestaat er dus geen werkloosheid meer. Deze werking van de arbeidsmarkt leidt er dus toe dat er altijd evenwicht bereikt wordt⁽⁵⁰⁾. Uiteraard verdwijnt ook het probleem van de zogenaamde werkloosheidsval. Wel zou er eventueel een lichte inflatoire druk op de laagste lonen ontstaan; zij zouden, door de toepassing van het model, stijgen. Dit is echter, denk ik, op zich geen probleem en wel omwille van twee redenen. Ten eerste, vanuit sociaal standpunt is dit een goede zaak. Ten tweede, en daarin word ik ondersteund door de bekende Amerikaanse econoom Krueger, leidt een lichte inflatoire druk op de laagste lonen niet tot het vernietigen, maar integendeel tot het creëren van jobs⁽⁵¹⁾. Weliswaar, aldus Krueger, enkel en alleen mits die stijging ook marktconform gebeurt. En precies daar knelt meestal het schoentje. In het vooropgestelde model echter, waarin - zoals reeds gezegd - opgelegde minimumlonen of andere rigiditeiten volledig ontbreken, is deze voorwaarde zeker vervuld.

De uitwerking van het model is natuurlijk niet zonder gevolgen voor de rol van resp. de overheid en de werkgevers en werknemers⁽⁵²⁾. De overheid moet terug naar haar oorspronkelijke rol: de belangen behartigen van degenen die niet aan het economisch systeem deelnemen. De gedecentraliseerde organisatie van de voorziening in collectieve behoeften biedt een nieuwe taak voor het beleid op lokaal niveau. In

Vertrekidee van het model van de vrije keuze is dat het recht om te leven niet verloopt via de plicht tot werken.

overleg met de privé-sector moeten er creatieve oplossingen komen⁽⁵³⁾. Voor de racers dient de overheid op te treden als garant voor de vrije werking van de markt. Eerlijke competitie dient gewaarborgd. Zowel anti-dumping- als anti-trustwetgeving zijn noodzakelijk. Het sociaal overleg zal vanzelfsprekend een totaal verschillende rol hebben en zal zich niet alleen om de werkenden bekommeren, maar hoofdzakelijk om de niet-werkenden. Voor de werkenden dient een flexibele arbeidsmarkt

voorzien met een gewaarborgd recht op loopbaanonderbreking, zonder dat daarvoor de toelating van de werkgever vereist is. Naast het gegarandeerd basispakket kunnen, in functie van de arbeidsmarkt, eventueel bijkomende vergoedingen toegekend worden aan de loopbaanonderbrekers. Zo zou men kunnen bedingen dat, het eerste jaar bij de invoering van het model, de werkgever hun een bijkomende som gelijk aan het nominaal bedrag van het basisinkomen kan verstrekken. Op die manier zou er voldoende ruimte komen voor rotatie, wat niet alleen de motivatie verhoogt van de racers, maar ook de kansen uitbreidt van wie wil intreden. Voor de niet-racers

dient een correcte toegang tot het basispakket gegarandeerd; dit vereist niet alleen het correct uitbetalen van het basisinkomen, maar ook het ter beschikking stellen van collectieve goederen. Verder moeten alle vormen van deeltijds racen technisch uitgewerkt worden. Trouwens, als de basiselementen van het sociaal overleg op Europees niveau zouden kunnen plaatsvinden, belet niets dat de niet-racer, bijvoorbeeld, zijn sabbatjaar in een of ander zonnig of cultureel interessant oord doorbrengt waar hij probleemloos over zijn basispakket zou beschikken.

Hoewel velen dit alles als utopisch van de hand zullen wijzen, kan ik melden dat het model beslist betaalbaar is, zodat de totale fiscaliteit op termijn zou kunnen dalen. Mijn reeds geciteerd boek bevat, naast een concrete kosten-baten-analyse van het voorstel, ook een gedetailleerde berekening van de kostprijs ervan. Die wordt geraamd op 0,5% van het Bruto Binnenlands Product en dit zonder zelfs nog rekening te houden met het terugverdieneffect. Is dit een te hoge prijs om zowel armoede als werkloosheid uit te roeien? Bovendien werd een geleidelijke politieke doorvoering in verschillende fasen uiteengezet én de politieke haalbaarheid van het model aangetoond.

POSTSCRIPTUM

Om af te ronden, stellen we ons de vraag of het model van de vrije keuze een waardig alternatief biedt voor de derde weg. We zegden, in een deconstructieve navolging van Hayek, dat de derde weg leidt tot onderwerping. De verering van de marktprincipes leidt tot onmenselijke processen waarbij de mens geen vrije keuze gelaten wordt. De derde weg houdt in dat iedere koers om te ontsnappen aan de marktprincipes een doodlopend spoor wordt. Er is geen alternatief voor de superioriteit van de markt, dus is het beter je aan haar wetmatigheden te onderwerpen.

Hoewel bepaalde lezers misschien met mij zullen akkoord gaan dat iedere menselijkheid uit dergelijk systeem gebannen is, kan zo'n benadering op sympathie rekenen bij het brede publiek. Profiteurs moeten aangepakt worden, zegt het gezond verstand. Hoe komt het eigenlijk dat dergelijk systeem zoveel bijval kan losweken? Hoe komt het dat wij met z'n allen een dergelijke, ingebouwde onmenselijkheid kunnen onderschrijven? Wel, precies omdat het een systeem is. Een systeem wordt zelden in vraag gesteld omdat het berust op morele gronden die binnen een bepaalde context en binnen een bepaald tijdperk voor waar gelden.

Waarom kon het communisme een totalitair systeem legitimeren? Omdat de onrechtvaardigheid beschouwd werd als een onvermijdelijk bijproduct ervan. Dat bepaalde wantoestanden in het huidige marktsysteem gedoogd worden, is omdat men ze beschouwt als noodzakelijk voor het behoud ervan. Zoals men niet kon toelaten dat dissidenten het communisme ondermijnden, kunnen wij toch niet dulden dat profiteurs het volkskapitalisme uithollen. Zulke mensen ondergraven trouwens de legitimiteit van het herverdelingsprincipe. Ze mogen dus in geen geval een beroep kunnen doen op de vruchten van het marktsysteem. Eruit, schreeuwen we in koor.

Daarmee is in feite het recht op arbeid - inzet van de sociale strijd van vorige eeuw - verworpen tot een plicht tot arbeid. Wie daaraan verzaakt, moet dan ook gesanc-

tioneerde worden. Verzaken aan de arbeidsplicht is namelijk verzaken aan zijn plichten jegens de gemeenschap en dat is nu precies een van de fundamenteën van de nieuwe derde weg. Het is die gedachte die links, waar dat dan ook moge zijn, nieuw leven wil inblazen.

Het model van de vrije keuze daarentegen is rechtvaardig in de rawlsiaanse betekenis van het woord⁽³⁴⁾. Het wil eenieder die dat wenst de mogelijkheid geven zich aan het dictaat van de marktprincipes te onttrekken. Onmenselijke regelingen - zoals stempelplicht, wachtperioden, allerlei controles die moeten aantonen dat iemand al of niet werkzoekend is, arbeids- en vormingsplicht, schrappinggevaar (allemaal zaken die de nieuwe derde weg nog versterkt) - verdwijnen. We mogen aannemen dat daarmee ook de stress bij wat men nu de werklozen noemt, afneemt. Maar ook bij de werkenden zou de druk gevoelig verminderen. Het feit dat men op ieder moment de deur achter zich mag dichttrekken en terugvallen op het niet-racerstatuut, het promoten van het sabbatjaar, het stimuleren van financiële engineeringtechnieken zoals aandelenopties en de verminderde belastingsdruk... allemaal factoren die vermoedelijk stressverlagend zullen werken. Werkloosheid, de kwaal van vandaag, verdwijnt. Armoede wordt gebannen, aangezien iedereen recht heeft op een pakket dat moet volstaan om in de basisbehoeften te voorzien. Afsluiten van gas- of elektriciteitstoevoer omdat men de rekeningen niet kan betalen, behoort voorgoed tot het verleden. Wie rijkelijk wil leven, moet ofwel teren op de vruchten van vroegere arbeid of van een of andere erfenis, ofwel zich - al dan niet tijdelijk - op de arbeidsmarkt integreren. Op al deze punten scoort het model van de vrije keuze merkelijk beter dan de derde weg omdat de mens er centraal staat.

4 4

Maar dat is tevens het zwakke punt. Het model kan pas werken als men het spel eerlijk speelt. Wie het niet-racerstatuut aanneemt, heeft maar één verplichting: niet werken. Het arbeidsethos maakt plaats voor de ethiek van zelfrespect en eerbied voor de eigen keuze en de daarmee gepaard gaande consequenties. Wie niet racet moet de materiële levensstijl van de racer niet benijden; wie racet moet zich niet voortdurend beklagen over de niet-racende buur waar hij zagezegd voor moet opdraaien. Respect voor de naaste, zoals voor jezelf, zou de nieuwe boodschap kunnen luiden. Zwartwerk is dus uit den boze; controles zullen, jammer genoeg, nog steeds nodig zijn. Ook voor wie werkt, biedt het model geen afdoende oplossing tegen fraude en corruptie, hoewel de verlaagde fiscale progressie hier veeleer positief kan werken.

Als we de vier kwalen van de oude en tevens nieuwe gemengde economie op een rijtje zetten: werkloosheid, armoede, stress en corruptie, scoort het voorgesteld model dus merkelijk beter dan de derde weg met betrekking tot de eerste drie uitwassen. Enkel voor corruptie biedt het geen afdoende oplossing.⁽³⁵⁾ Maar ook de derde weg moet ter zake passen. Het model van de vrije keuze is dus een meer dan waardig alternatief voor de derde weg. Het enige wat ontbreekt om het in praktijk om te zetten, is de politieke wil en de durf om onze vastgeroeste opvatting te wijzigen. De durf om in te zien dat de economie niet een lamme eend is, maar een vruchtbaar konijn en daar de nodige besluiten aan te verbinden, en dit over de partijgrenzen heen.

-
- (1) Friedrich Hayek, *De weg naar moderne slavernij*, (oorspronkelijk 1945, Readers Digest); Nederlandse vertaling Brussel, Acropolis, 1980.
 - (2) Francis Fukuyama, *Het einde van de geschiedenis*, Amsterdam, Contact, 1994.
 - (3) Moloch is de god aan wie kinderen geofferd werden.
 - (4) De erkenning van de superioriteit van de markt staat letterlijk in de Conventie van Parijs, opgemaakt ten tijde van de socialistische internationale in november 1999.
 - (5) Ota Sik, *The Third Way*, Wildwood House Londen, 1976 (met rode kaft).
 - (6) Verwezen wordt naar de speciale noodhulp eind 1999 om het bouwbedrijf Holzman van het faillissement te redden of om de overnamepoging van Vodofone op Mannesmann te verhinderen.
 - (7) Anthony Giddens, *The Third Way*, Polity Press, Cambridge, 1998 (met blauwe kaft).
 - (8) Het TINA-syndroom wordt (werd?) lange tijd naar voren geschoven als reden waarom de reeds overgewaardeerde beurskoersen bleven stijgen.
 - (9) A. Giddens, *op. cit.*, p. 65.
 - (10) In het laatste IMF-rapport werd België bijvoorbeeld ter zake op de vingers getikt (*IMF-rapport 1999*, Washington, 23 november 1999).
 - (11) Met vanzelfsprekend een onverholven knipoo naar Kafka's proces waarbij de hoofdpersoon nooit geweten heeft waarom hij eigenlijk veroordeeld werd. Blijkbaar is de verhouding tussen het communisme en het kapitalisme niet zo dichotomisch als men op het eerste gezicht zou denken.
 - (12) Verwezen wordt naar de richtsnoeren voor het arbeidsmarktbeleid aangenomen op de speciale werkgelegenheidstop in Luxemburg in 1997 en bepalend voor het arbeidsmarktbeleid van de lidstaten.
 - (13) Studie van Paul Gregg, *Londan School of Economics*, 1999.
 - (14) Hoewel ook hier weer variaties bestaan op hetzelfde thema kunnen we de tien punten samenvatten als volgt: volledige werkgelegenheid, nieuwe sociale risico's, verstandige welvaartsstaat betekent sociale investeerder, actieve arbeidsmarktpolitiek, laaggeschoelde arbeid subsidiëren, armoedeval en werkloosheidsval aanpakken, sociale bescherming deeltijds en flexibiliteit, dienstensector ontwikkelen, pensioenprobleem aanpakken en, ten slotte, weg met dogma's.
 - (15) Avicenna, *Over het beheer van huis en haard*, Kampen, Kok Agora, 1992, p. 113.
 - (16) Prof. dr. J. Van Santen, *Arbeid en vrije tijd*, SUN, 1989, p. 8. Zie ook: Rudy Aernoudt, *Waarom corruptie welig tiert?* Roeselare, Roularta, 2000.
 - (17) Vermoedelijk was dit niet het motief waarom een banenplan naar haar genoemd werd.
 - (18) In deze sluit ik mij aan bij de Amerikaanse economist Paul Krugman die in zijn recente boek (1999), *De Grote Recessie en wat ons te doen staat*, beweert dat er nieuwe ideologieën zullen komen.
 - (19) Afkomstig van het Griekse *sustêma*, wat zoveel betekent als assemblage, compositie.
 - (20) F. Lyotard, *Het postmodernisme uitgelegd aan onze kinderen*, Kampen, Kok Agora, 1997.
 - (21) A. Giddens, *op. cit.*, p. 126.
 - (22) *Wealth of Nations*, (oorspronkelijk 1776), II, 302.
 - (23) Zie ter zake Hannah Arendt, *The Human Condition*, Chicago, University Press, 1958. Vertaald als: *Vita Activa*, Amsterdam, Boom, 1994.
 - (24) Vertaald uit Robert Taylor, Ethics remains intense and unforgivings, in The millenium survey, *Financial Times*, 6 december 1999.
 - (25) Van Santen, *op.cit.*, p. 140.
 - (26) J. Van Steenberge en L. Delanotte, *Maak er werk van*, Brugge, Die Keure, 1998, p. 81.
 - (27) Voor de filosofische discussie verwijs ik naar H. Arendt, *The Human Condition* (zie hoger).
 - (28) De algemeen aanvaarde stelling dat werkloosheid leidt tot sociaal isolement blijkt trouwens, op basis van studies uitgevoerd door Elchardus en Glorieux, maar heel gedeeltelijk juist. Zie ter zake, Koning Boudewijnstichting, Millennium Conferenties, 1995.
 - (29) We sluiten ons ter zake niet aan bij de stelling van de derde weg dat arbeidsmarkt rigiditeiten weinig invloed hebben op de werkloosheid. Zie Giddens, *The Third Way*, p. 122: "Labour market rigidities don't strongly influence unemployment".
 - (30) De kritische lezer kan ik trouwens meedelen dat de dynamische werking van dit evenwichtsmodel aangetoond werd, zowel grafisch als mathematisch, in mijn boek, dat de nu waarschijnlijk begrijpelijke titel draagt: *Waarom het Konijn eruitziet als een Eend?* (Roeselare, Roularta, 1998). Uit het daar uitgewerkte voorbeeld blijkt inderdaad dat er, op voorwaarde van een flexibele arbeidsmarkt, steeds een evenwicht bereikt wordt, en dat er dus geen werkloosheid meer is.
 - (31) A. Krueger, *Inflation and Unemployment*, Princeton University, 1997.
 - (32) Voor een gedetailleerde beschrijving van de rol van de overheid, verwijs ik naar mijn eerder geciteerd boek.
 - (33) Voor concrete voorbeelden van hoe dit kan, verwijs ik eveneens naar mijn eerder aangehaald boek.
 - (34) Het model voldoet aan de zogenaamde rawlsiaanse voorwaarden van rechtvaardigheid. Ongelijkheid is het gevolg van een situatie gebaseerd op gelijke toegang voor allen. Zie John Rawls, *A Theory of Justice*, Oxford, University Press, 1981.
 - (35) Zie ook Rudy Aernoudt, *Waarom corruptie welig tiert?* Roeselare, Roularta, 2000.